

УДК 658.012.005

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

АМОСОВ Олег Юрійович*доктор економічних наук, професор*

В сучасних умовах високої конкурентної боротьби вітчизняних виробників, з одного боку, що супроводжується недоліком інвестиційних ресурсів, високим ступенем зносу основних виробничих фондів, низькою конкурентоспроможністю продукції і не затребуваністю її на внутрішньому і зовнішньому ринках, застарілі технології, висока матеріаломісткість виробництва та інше є загрозою фінансовій безпеці підприємства. З іншого боку, український ринок перебуває в стадії розвитку, і значить, багато механізмів не відрегульовані, серед інститутів захисту недостатньо розроблені норми правового захисту інтересів підприємницької діяльності.

Не дивлячись на значну кількість досліджень, в яких розглядаються різні аспекти управління фінансовою безпекою підприємств, певні теоретичні та практичні питання, пов'язані з даною проблемою, залишаються дискусійними і вимагають додаткового вивчення.

Фінансова безпека в сучасних економічних умовах досліджується такими вченими, як О. В. Ареф'єва [1], О. І. Барановський [2], М. М. Єрмошенко, С. М. Смірнов, В. І. Мунтіян та ін.; на рівні підприємства проблему фінансової безпеки висвітлено у роботах І. О. Бланка [3], К. С. Горячевої,

М. В. Куркіна, Т. А. Журавльової, С. М. Ілляшенко, М. В. Ромашко, Ю. Б. Кракоса, О. М. Марченко, В. В. Орлової.

Метою статті є узагальнення теоретичних аспектів щодо визначення особливостей фінансової безпеки підприємств в сучасних економічних умовах як економічної категорії та економічного процесу.

Первісне поняття фінансової безпеки, яке розглядалося як забезпечення умов збереження комерційної таємниці та інших секретів підприємства на початку 90-х років минулого століття, з розвитком ринкових відносин поступово змінилося іншим підходом до поняття «фінансової безпеки підприємства». Для забезпечення стабільного соціально-економічного росту й розвитку економіки України необхідно вирішити ряд невідкладних проблем, серед яких однією з основних є підвищення ефективності управління фінансовою безпекою суб'єктів господарювання.

Різкий спад виробництва в цілому по країні, а головне – зміна економічних функцій держави, яка вже не було основним інвестором і споживачем продукції, змусили подивитися набагато ширше на проблему фінансової безпеки підприємств. Згідно з цим поглядом фінансова безпека підприємства обумовлена впливом зовнішнього середовища, яка в ринковій економіці весь час змінюється, ніколи не залишається стабільною, постійною або незмінною. Саме з позицій впливу зовнішнього середовища, захисту підприємств від її негативного впливу і розглядається зміст категорії фінансової безпеки підприємства, в тому числі і в нечисленних поки публікаціях вітчизняних вчених-економістів.

При визначенні поняття «фінансова безпека» стала переважати думка, що його зміст відображає такий стан підприємства, який забезпечує здатність протистояти не-

сприятливим зовнішнім впливам. У зв'язку з цим фінансова безпека підприємства стала розглядатися набагато ширше – як можливість забезпечення його стійкості в різноманітних, в тому числі і в несприятливих умовах, які складаються у зовнішньому середовищі, незалежно від характеру її впливу на діяльність підприємства, масштабу і характеру внутрішніх змін. Так, фінансова безпека підприємства визначена як «захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також як здатність швидко усунути різні варіантні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності» [4].

В рамках підходу до фінансової безпеки підприємства як стану, що визначається впливом зовнішнього середовища, слід відзначити ресурсно-функціональний підхід [5]. Автори цього підходу економічну безпеку підприємства розглядають як «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому» [5]. З цієї метою багато вчених розглядає сукупність процесів, що протікають в організації, з усіма їх характерними особливостями та взаємозв'язками, які становлять єдину споріднену групу з точки зору їх функціональної ролі в забезпеченні фінансової безпеки підприємства і, разом узяті, грають важливу роль в забезпеченні фінансової безпеки підприємства. У ресурсно-функціональному підході як основні напрямки фінансової безпеки підприємства розрізняють сім функціональних складових: інтелектуально-кадрову, економічну, техніко-технологічну, політико-правову, екологічну, інформаційну і силову [1].

Поняття «фінансова безпека» як самостійний об'єкт управління відносно нове, введене у науковий обіг тільки в останньому десятиріччі. Воно комплексно і достатньо, детально розглядається сучасними дослідниками на макрорівні в системі більш загальних категорій – «національної безпеки» або «економічної безпеки країни» [5, 6].

На сьогодні серед учених немає єдиної думки щодо визначення категорії «фінансова безпека» підприємства. Тому потребують подальшого дослідження та удосконалення теоретико-методичні підходи до забезпечення фінансової безпеки підприємства, яка вітчизняними науковцями аналізується лише в межах його економічної безпеки.

В економічній літературі чіткого визначення категорії «фінансова безпека» немає. Український професор О. І. Барановський [2] зауважує, що «фінансова безпека являє собою надзвичайно складну багаторівневу систему, яка охоплює: фінансову безпеку окремого громадянина, домашніх господарств, населення, підприємців, організацій тощо». Фінансова безпека – це поняття, що включає комплекс методів, засобів і заходів захисту економічних інтересів держави на макрорівні, корпоративних структур, фінансової діяльності суб'єктів господарювання на мікрорівні. Визначення фінансової безпеки є досить складним і неоднозначним. Для кращого розуміння сутності фінансової безпеки підприємства слід з'ясувати її зв'язок з такими категоріями, як «безпека», «безпека підприємства» та «економічна».

Недостатньо виваженим, на думку автора, є трактування аналізованої категорії як заходів по забезпеченню максимально високого рівня платоспроможності підприємства й ліквідності його оборотних коштів, адже визначивши особливості фінансової безпеки підприємства як економічної категорії, на основі узагальнення праць учених-економістів можна визначити такі сутнісні характеристики фінансової безпеки підприємства: фінансова безпека є одним з основних елементів економічної безпеки підприємства; фінансова безпека – стан найбільш ефективного використання ресурсів підприємства; фінансова безпека може бути охарактеризована за допомогою системи кількісних та якісних показників; показники фінансової безпеки повинні мати граничні значення, за якими можна судити про ступінь фінансової безпеки підприємства; фінансова безпека підприємства повинна забезпечувати його розвиток і стійкість. Показником розвитку підприємства виступає ріст його ринкової вартості, а показником стійкості – фінансова рівновага підприємства як у довгостроковому, так і в короткостроковому періоді; фінансова безпека забезпечує захищеність фінансових інтересів підприємства.

Ретельне вивчення сутності ресурсно-функціонального підходу до розуміння фінансової безпеки підприємства дозволяє відзначити його основне достоїнство – всеосяжний, комплексний характер, оскільки в рамках цього підходу досліджуються найважливіші фактори, що впливають на стан функціональної складової фінансової безпеки підприємства, вивчаються основні процеси, що впливають на її забезпечення, проводиться аналіз розподілу і використання ресурсів підприємства, розглядаються економічні індикатори, що відображають рівень забезпечення функціональної складової фінансової безпеки підприємства, і розробляються заходи щодо забезпечення максимально високого рівня функціональної складової фінансової безпеки підприємства.

Однак це достоїнство ресурсно-функціонального підходу одночасно є і його ж недоліком, оскільки фінансова безпека розглядається дуже широко – і в аспекті адаптації до впливу зовнішнього середовища, і в аспекті ресурсної забезпеченості підприємства, і в аспекті якості реалізації функцій управління, таких як планування, облік та аналіз і т. д. При такому широкому підході втрачається саме бачення фінансової безпеки і, по суті, вона отожднюється із самою діяльністю підприємства та її ефективністю. Такий висновок підтверджує саме визначення фінансової безпеки підприємства – «стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів» [2].

Поняття фінансової безпеки підприємства є комплексним і зачіпає практично всі функціональні сфери діяльності підприємства, і при оцінці фінансової безпеки ряд положень оцінки перетинається з окремими видами діяльності підприємства. Це стосується, перш за все, формулювання стратегічних інтересів підприємства та їх кількісної інтерпретації. Ці положення оцінки фінансової безпеки зачіпають область стратегічного управління підприємством, і якщо на підприємстві розроблені і прийняті до реалізації відповідні функціональні стратегії (інноваційна, ресурсна,

інвестиційна, маркетингова), то їхні цілі повинні кореспондуватися з формулюванням стратегічних інтересів підприємства в розглянутій функціональній галузі діяльності, а показники, що характеризують цілі стратегії, повинні відповідати кількісній оцінці стратегічних інтересів підприємства. Встановлення такої відповідності є дуже важливим, оскільки саме з його допомогою забезпечується єдність методичної бази організації управління підприємством.

Для забезпечення єдиного підходу до оцінки ступеня дотримання інтересів підприємства необхідно забезпечити єдність характеру використовуваних значень показників, тобто вибрати вид показників – фактичні або планові. Ці види показників мають різний статус достовірності. Фактичні показники характеризуються найвищим рівнем достовірності, оскільки вони фіксують результати вже минулих процесів виробництва і реалізації продукції. Менш високий рівень достовірності мають планові показники з урахуванням їх природи – вони відображають передбачуваний стан підприємства і передбачувані результати його діяльності. Нарешті, найменший рівень достовірності належить показникам кількісної оцінки інтересів підприємства, оскільки вони характеризують якісь гіпотетичні результати роботи підприємства. До розрахунку цих показників пред'являються найбільш високі вимоги з точки зору їх достовірності та обґрунтованості, оскільки вони є базою для оцінки ступеня дотримання інтересів підприємства. Для підвищення достовірності оцінки, ступеня дотримання інтересів підприємства особливо ретельно необхідно підходити до розрахунку показників, які кількісно характеризують повне дотримання інтересів підприємства. Так, отримана оцінка ступеня дотримання інтересів підприємства в сфері інвестиційної підтримки його діяльності тим реальніше, чим більш ретельно визначена величина потенційно можливих інвестиційних ресурсів. Джерелами інформації для аналізу та оцінки фінансової безпеки можуть бути: каталог факторів ризику і ризикових ситуацій; особистий досвід керівників підприємства та фахівців; прогнозна інформація; матеріали ревізій, аудиту, перевірок податкової служби, засобів масової інформації, нарад, листування, одержувані в результаті особистих контактів; бухгалтерський облік і звітність; статистичні дані; відомості про конкурентів, партнерів, постачальників і споживачів; матеріали маркетингових досліджень про стан ринку; відомості правоохоронних органів про кримінальну обстановку; економічна, політична, демографічна тощо ситуації в країні та регіоні; платоспроможність покупців і т. п. [3].

Цілі системи оцінки та аналізу фінансової безпеки – визначення об'єктів, на які впливає той чи інший вид загрози або ризику. Для оптимального вибору найбільш кращого варіанта дій з управління ризиком важливо мати чітку інформацію і про те, який об'єкт піддається ризику. Це може бути й інформація, і якийсь об'єкт, і персонал, і керівники фірми, і прибуток підприємства і т. д. Володіючи цією інформацією і знаючи реальний ступінь захищеності об'єкта, можна розрахувати потребу в обсязі необхідних сил і засобів для запобігання ризику, виробити правильні заходи по захисту об'єкта.

Система оцінки та аналізу фінансової безпеки включає в себе сукупність послідовних, взаємопов'язаних між собою блоків, етапів діяльності, систематизованих і пристосованих (зорієнтованих) до цих завдань методик, методів, моделей, що дають можливість виявити, оцінити і зменшити вплив господарського ризику до прийнятного рівня з мінімальними витратами корпоративних ресурсів.

Фінансова безпека підприємства є комплексним поняттям і пов'язана не стільки з внутрішнім станом самого підприємства, скільки з впливом зовнішнього середовища, з її суб'єктами, з якими підприємство вступає у взаємодію. У зв'язку з цим, ймовірно більш точно стверджувати, що фінансова безпека підприємства відображає узгодженість, збалансованість інтересів підприємства та інтересів суб'єктів зовнішнього середовища. З цих позицій фінансова безпека підприємства може розглядатися як практичне втілення положень теорії ресурсної взаємозалежності, відповідно до якої у своїй діяльності підприємство повинно брати до уваги не тільки свої, але і різні інтереси партнерів, коло яких може бути дуже широким. Саме з точки зору узгодження інтересів підприємства та взаємодіючих з ним суб'єктів зовнішнього середовища і передбачається дослідити поняття фінансової безпеки підприємства.

Фінансову безпеку підприємства пропонується розглядати як міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства. Таке розуміння фінансової безпеки підприємства не суперечить уже зробленій спробі визначити це поняття, оскільки так само, як і всі ці спроби, виходить з визнання значного, якщо не сказати більшого – визначального, впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства. Принциповою відмінністю запропонованого розуміння фінансової безпеки підприємства є визнання неможливості повністю захистити діяльність підприємства від негативного впливу зовнішнього середовища в силу того, що підприємство здійснює свою діяльність у цьому зовнішньому середовищі і поза ним його діяльність неможлива, а також визнання позитивного впливу зовнішнього середовища.

Як позитивний вплив зовнішнього середовища слід розглядати технічні та управлінські нововведення, які надає комплексний вплив на діяльність всього підприємства. Підприємство може прийняти ці нововведення до реалізації, а може й ігнорувати їх, проте необхідність враховувати нововведення диктується рядом об'єктивних причин. В результаті інноваційних процесів з'являються нові способи і засоби виробництва. Це об'єктивно зумовлює необхідність активного втручання підприємств в інноваційні процеси, критичного аналізу можливих засобів і способів виготовлення одного і того ж виду продукції. Але це тільки одна сторона питання. Друга – різноманіття форм організації виробництва і праці, шляхів підвищення ефективності виробництва. Необхідність враховувати нововведення як в області технології виробництва, так і в сфері організації виробництва та управління обумовлена, як мінімум, двома причинами, а саме можливістю: знизити витрати виробництва і тим самим збільшити прибуток

і отримати конкурентні переваги на ринку; розширити займаний сегмент ринку або вихід на нові ринки збуту. В кінцевому підсумку і перший, і другий напрями повинні привести до зростання прибутку підприємства, зміцнення його конкурентних позицій на ринку і підвищення рівня фінансової безпеки.

Взаємодія підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища здійснюється за допомогою реалізації в зовнішньому оточенні функціональних видів діяльності. Серед суб'єктів зовнішнього середовища слід виділити передусім державу, яка здійснює найбільш значний вплив на діяльність підприємства, регулюючи практично всі аспекти його діяльності в різних формах. Кожне підприємство обов'язково взаємодіє зі споживачами своєї продукції, а також з постачальниками необхідних ресурсів. Склад суб'єктів інфраструктури ринку багато в чому визначається видом діяльності підприємства, його організаційно-правовою формою. Серед суб'єктів інфраструктури ринку виділяються загальні та спеціальні суб'єкти. Із загальних суб'єктів ключову роль відіграють, наприклад, банки. Для акціонерних товариств важливе значення мають фондова біржа і суб'єкти позабіржової торгової системи, фінансові посередники (торговці цінними паперами, інвестиційні фонди і компанії, трастові компанії). При цьому слід зазначити, що взаємодія підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища здійснюється в ринковому середовищі, одним із параметрів стану якої є присутність загальноекономічних ризиків, пов'язаних зі стадією розвитку економіки країни в цілому (підйом або криза), з розвитком інфляційних процесів, рухом ставки банківського відсотка, з паритетом валют. Як відомо, зняти або знизити загальноекономічні ризики в діяльності підприємства за допомогою відомих способів (диверсифікація діяльності, передача ризиків і т. п.) неможливо.

Взаємодія підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища може бути прямою і опосередкованою. Під прямою взаємодією розуміються безпосередні контакти підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища, що здійснюються тимчасово або постійно, на документальній або інформаційній основі, результати яких безпосередньо впливають на прибуток підприємства. Опосередкована взаємодія не передбачає безпосередніх контактів підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, діяльність яких, не надаючи прямого впливу на оперативну діяльність підприємства, визначає стратегічно важливі рішення, що приймаються його менеджментом. Опосередкована взаємодія, не припускаючи безпосередніх контактів підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, надає проте вплив на результати діяльності підприємства, зокрема, на його прибуток. Найважливіша роль тут відводиться конкурентам підприємства. Значення опосередкованої взаємодії підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища різко підвищується в зв'язку зі зростанням складності всієї системи суспільних відносин, які становлять середовище менеджменту.

З наведеного розуміння фінансової безпеки підприємства, як міри гармонізації інтересів підприємства з інте-

ресами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, випливає, що в дослідженні потребують зміст базового поняття фінансової безпеки – поняття «інтереси підприємства», а також органічно пов'язаного з ним критерію дотримання інтересів підприємства. Виходячи із значення слова «інтерес», що визначається як користь, вигода, прибуток, представляється можливим розглядати інтереси підприємства як його взаємодію з суб'єктами зовнішнього середовища, здійснювану постійно або протягом певного проміжку часу, примусово або за вибором підприємства, результати якого забезпечують отримання прибутку.

Інтереси підприємства невід'ємні від їх суб'єктів, оскільки інтереси підприємства – це персоніфікована категорія. Інтересів взагалі не існує. У зв'язку з цим необхідно виділити суб'єкти інтересів підприємства. Персоніфікація суб'єктів інтересів підприємства обумовлена низкою факторів і в першу чергу такими, як форма власності на засоби виробництва і, відповідно, організаційно-правова форма діяльності підприємства, і самим видом інтересів. Відповідно до названих факторів ієрархія суб'єктів інтересів підприємства може бути подана таким чином: власник засобів виробництва, керівництво підприємства, команда управління підприємством, персонал підприємства. У запропонованій ієрархії суб'єктів інтересів підприємства домінуючі позиції належать власнику засобів виробництва і керівництву підприємства. Така ієрархія суб'єктів інтересів підприємства справедлива для тих випадків, коли власник засобів виробництва або керівництво підприємства здійснюють контроль над діяльністю підприємства, тобто одночасно є контролюючими суб'єктами. Контроль над підприємством розглядається як форма реалізації економічної влади на панування конкретної особи або групи осіб і ґрунтується на використанні таких економічних категорій, як власність, влада і право розпорядження доходами підприємства.

В фінансовому менеджменті при досить глибоких дослідженнях окремих елементів фінансової безпеки підприємства, пов'язаних із забезпеченням його фінансової стійкості, платоспроможності, нейтралізації фінансових ризиків, в самостійний об'єкт управління вона також не інтегрована [1, 3].

Таким чином, огляд найбільш важливих характеристик фінансової безпеки демонструє те, що дана категорія є багатоаспектним та складним поняттям та потребує більш детального вивчення, в тому числі як об'єкта управління.

Існуючі методичні підходи до управління фінансовою безпекою підприємств недостатньо розроблені як у науковому, так і організаційно-практичному аспекті, про що свідчить відсутність обґрунтування єдиної послідовності етапів цього процесу, принципів його реалізації, методичних рекомендацій щодо комплексного обчислення як кількісних, так і якісних характеристик суб'єкта господарювання, значну кількість параметрів зовнішнього середовища, що спричиняють певні перешкоди розвитку підприємства в умовах невизначеності.

Процес управління фінансовою безпекою підприємства визначається як сукупність робіт із забезпечення максимально високого рівня платоспроможності підприємства

і ліквідності його оборотних коштів, найбільш ефективної структури капіталу підприємства, підвищенню якості планування і здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства в усіх напрямках стратегічного й оперативного планування і управління технологічним, інтелектуальним і кадровим потенціалом підприємства, його основними й оборотними активами з метою максимізації прибутку і підвищення рівня рентабельності бізнесу, а також росту курсової вартості цінних паперів підприємства.

На рівні суб'єктів господарювання комплексне дослідження сутності поняття «фінансова безпека» як самостійного об'єкта управління в сучасній літературі відображення ще не отримало і його ідентифікують лише як один з елементів економічної безпеки. Найбільш комплексно можна визначити поняття «економічна безпека підприємства» як такий стан його економіки (економічної системи), який можна характеризувати збалансованістю і стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, її здатністю забезпечувати на основі власних економічних інтересів свій сталий і ефективний розвиток.

Література

1. Ареф'єва О. В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств // Недержавна система безпеки підприємства як суб'єкт національної безпеки України. – К.: Видавництво Європейського університету, 2001. – 480 с.
2. Барановський О. І. Фінансова безпека: монографія. Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
3. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. – К.: «Ника-Центр», 2002. – 751 с.
4. Ванькович Д. Роль фінансової безпеки підприємства в управлінні його фінансовими ресурсами // Актуальні проблеми економіки перехідного періоду. – 1999. – Вип. 4. – С. 131 – 135.
5. Мартюшева Л. С., Петровська Т. Е., Трихліб Н. І. Фінансова безпека підприємства як самостійний об'єкт управління // Научно-технический сборник, Коммунальное хозяйство городов, 2006. – №71. – С. 235–238.
6. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е. А. Олейникова. – М., 1997. – 288 с.